

Kamuna NAZAROVA,

Toshkent amaliy fanlar universiteti tadqiqotchisi

E-mail: nazarovakamuna02@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-9179-7330>

Samarqand davlat universiteti dotsenti G'iyos Do'stmurodov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH JARAYONINI LOYIHALASH USULLARI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalash usullari ilmiy-metodik asosda yoritiladi. Nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari, o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlar, kommunikativ yondashuvga asoslangan topshiriqlar tizimi hamda interaktiv ta'lim texnologiyalarining o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quv jarayonini loyihalash bosqichlari, didaktik mezonlar va samarali metodik yechimlar amaliy misollar asosida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, nutqiy kompetensiya, loyihalash usullari, kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, o'quv topshiriqlari, didaktik mezonlar, nutqni rivojlantirish, ta'lim texnologiyalari.

МЕТОДЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье рассматриваются методы проектирования процесса развития речевой компетенции учащихся начальных классов. Анализируются основные компоненты речевой компетенции, методы формирования устной и письменной речи, система заданий, основанная на коммуникативном подходе, а также роль интерактивных образовательных технологий. Кроме того, раскрываются этапы проектирования учебного процесса, дидактические критерии и эффективные методические решения, подтвержденные практическими примерами.

Ключевые слова: начальное образование, речевая компетенция, методы проектирования, коммуникативный подход, интерактивные методы, учебные задания, дидактические критерии, развитие речи, образовательные технологии.

METHODS OF DESIGNING THE PROCESS OF DEVELOPING SPEECH COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

This article examines the methods of designing the process of developing speech competence in primary school students. It analyzes the main components of speech competence, methods for forming oral and written speech, a task system based on the communicative approach, and the role of interactive educational technologies. The article also highlights the stages of instructional design, didactic criteria, and effective methodological solutions supported by practical examples.

Keywords: primary education, speech competence, instructional design, communicative approach, interactive methods, learning tasks, didactic criteria, speech development, educational technologies.

Kirish. Nutq kompetensiyasi shaxsning kommunikativ faoliyatini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib, u bir qator tarkibiy jihatlarni o'z ichiga oladi: kommunikativ qobiliyat, kommunikativ bilim, shuningdek, kommunikativ ko'nikmalar va harakatlar. Kommunikativ qobiliyat, avvalo, insonning muloqotga bo'lgan tabiiy iste'dodi, nutqiy faolligi va suhbat jarayonida o'zini erkin tutish qobiliyatini ifodalaydi. Shu bilan birga, u shaxsning turli muloqot vaziyatlarida kommunikativ mahsuldorlikka erishish darajasini belgilaydi.

Kommunikativ bilim esa aloqa jarayonining mazmuni, turlari, bosqichlari va rivojlanish qonuniyatlari haqida tasavvurlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bilimlar muloqotning turli vaziyatlarida qaysi uslublar samarali bo'lishini anglashga, nutqiy jarayonni ongli ravishda boshqarishga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchida kommunikativ ko'nikmalar qanchalik rivojlangan bo'lsa, uning jamoadagi o'rni, o'z fikrini ifoda etish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvi shunchalik yuksak bo'ladi.

Boshlang'ich maktab yoshida nutqiy kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu davr bola tafakkurining faol rivojlanish bosqichi bo'lib, nutq orqali uning dunyo haqidagi tasavvurlari

boyib boradi. Yaxshi nutqqa ega bo'lgan yosh o'quvchi atrof-muhitni o'z yoshiga mos ravishda chuqurroq anglaydi, o'z fikrlarini aniq va ravon ifoda etadi, mulohaza yurita oladi hamda o'z nuqtayi nazarini himoya qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, u tengdoshlari va kattalar bilan osongina muloqot o'rnatadi, bu esa o'quv jarayonining barcha bosqichlarida o'zini erkin tutishga yordam beradi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim jarayonida muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, nutqni boyitish hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ta'limning eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning psixologik va nutqiy rivojlanishiga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarni inobatga olgan holda, nutqni rivojlantirish bo'yicha olib boriladigan ishlar murakkab, shu bilan birga tizimli tamoyillarga asoslangan bo'lishi zarur. Bu jarayonda o'quvchilarning yoshiga mos metodlar, bosqichma-bosqich o'rgatish tamoyili, interaktiv faoliyat turlari va kommunikativ mashqlar muhim rol o'ynaydi.

Nutqni rivojlantirish uchun badiiy matnlar, atrofdagi dunyoni kuzatish jarayonlari, shuningdek, bolalarning shaxsiy taassurotlari samarali yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Badiiy matnlar o'quvchining tasavvuri, lug'at boyligi va obrazli tafakkurining shakllanishiga yordam bersa, kuzatish jarayonlari bolani real hayotiy voqelikni idrok etishga, ularni nutqiy ifodalashga undaydi. Shaxsiy taassurotlar esa bolaning individual tajribasiga tayanib fikr bildirish, voqea-hodisalarni o'z nuqtayi nazar bilan bayon qilish imkonini kengaytiradi.

O'quvchilarning nutqini rivojlantirish nutq xabarlarini semantik idrok yetish, matnni tuzish va izchil nutqni rivojlantirish uchun amalga oshiriladi. Quyidagi prinsiplar ushbu maqsadga erishishda yordam berishi kerak [1]:

1. O'quvchilarning nutq faoliyatini uyg'otish.

O'quvchilarning nutq faoliyati ularning umumiy muloqot qobiliyatlarida, qattiqqo'llik, jimjitlik va gapirishdan qo'rqish yo'qligida namoyon bo'ladi. Bunday holat so'zni tushunish natijalarini, uning tushunchasini yoki tushunmovchiligini ifodalash natijasi bo'lishi kerak.

2. Ta'lim matnini semantik idrok etishni chuqurlashtirish.

Ta'lim matni-bu ta'lim muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan matn. Uning eng muhim xususiyati shundaki, u ma'lum bir tarzda tanlangan va minimallashtirilgan til bilan cheklangan, ya'ni bu maqsad uchun ahamiyasiz va ikkilamchi xususiyatlardan "ozod qilingan".

Ushbu tamoyilni amalga oshirish uchun o'qish matnlari qo'llaniladi, lekin faqat quyidagi mezonlarga javob beradiganlar: matnda rivoyat ustun bo'lishi kerak, dialog unda ahamiyasiz joy egallaydi, nutq sub'yektlari aniq ifodalanadi va bir qismdan boshqasiga aniq o'tishlarni kuzatish mumkin.

Bu mezonlar, masalan, M. V. Golovanova, V. G. Goreskiy, L. F. Klimanova tomonidan tuzilgan antologiyalar matnlari bilan bajariladi.

Antologiyalarning tuzilishi qism, bob, chop (bir necha satrni o'tkazib yuborish bilan belgilanadi), paragrafdan iborat bo'lishi mumkin.

Murakkab sintaktik butunlikdan yoki unga mos keladigan paragrafdan ko'ra kengroq bo'lgan matnning tarkibiy elementlari ularni maktabda o'rganish uchun hali qo'llanilmagan. Shunga qaramay, bir necha o'n yillar davomida nutqni rivojlantirish darslari matnini sarlavhalari uchun semantik qismlarga ajratmoqda. Semantik qismlar yuqorida aytilgan matn tuzilishi elementlariga to'g'ri keladi. Ularning ta'rifi subtopikaning ta'rifi bilan belgilanadi.

Moslashtirilgan matnlar bu tamoyilni amalga oshirishning yana bir vositasidir. Ushbu matnlarning tuzilishi murakkab sintaktik butun sonlardan iborat. Murakkab sintaktik butun sonlar paragraflarga to'g'ri keladi. Ba'zan u boshlang'ich va yakun vazifasini bajaradigan mustaqil alohida jumlar bilan ifodalanadi.

Shunday qilib, antologiyalarni o'qish matnlari va moslashtirilgan matnlar tarbiyaviy hisoblanadi. Birinchisining tuzilishi yelementlari ustida ishlash sintaktik konstruksiyalarning uyg'unligini yaxshiroq tushunishga, hodisalarning turli darajadagi tafsilotlari, umumlashtirilgan xarakterdagi nutq so'zlarini tayyorlashda subtopikalarning rolini tushunishga imkon beradi. Ikkinchisining tuzilishi elementlari ustida ishlashda bog'lovchi jumlar namunasi, minimal semantik birlikning grammatik dizayni namunasi, ifodalangan fikrlarga semantik to'liqlik berish namunasi keltirilgan, bu ish o'quvchilarni fikrlarning izchil grammatik dizayniga o'rgatadi.

Subtopiklar va mikrotemalar "semantik bosqichlar", "semantik mos yozuvlar nuqtalari" kabidir. Axir ular semantik idrok natijasida harakat qilishadi.

3. Matn tilshunosligining ba'zi tushunchalarini shakllantirish.

Ma'lumki, tushunchalar bir lingvistik birlik boshqasidan farq qiladigan xususiyatlar to'plami sifatida harakat qiladi. Bunday belgilar matnning qurilishi haqida ma'lum miqdordagi bilimlarni tashkil qiladi. Ularni o'zlashtirish nutq harakatlaridan xabardorlikni oshirish uchun sharoit yaratadi.

4. Tizimda izchil nutqni rivojlantiradigan mashqlarni o'tkazish. An'anaga ko'ra, bularga retelling (ekspozitsiya), hikoya (kompozitsiya) kiradi. Ba'zilar og'zaki nutq, boshqalari yozma nutq ustida ishlashga hissa qo'shadilar.

Ularni amalga oshirishga tizimli yondashuv o'qituvchining e'tiborini, birinchi navbatda, og'zaki nutq ustida ishlashga hissa qo'shadigan mashqlarga qaratadi. Vaqt o'tishi bilan ushbu mashqlarni taqsimlash uchun asosni tanlash kerak. Namunani ko'paytirishni o'z ichiga olgan mashqlar o'quvchilarning katta mustaqilligiga asoslangan mashqlardan oldin bo'lishi kerak. Nutqni rivojlantirish usullari darsda o'zaro ta'sir qiladi, ammo ularning hech birini boshqa usulga kiritish mumkin emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning o'ziga xos psixologik va lingvistik xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlar murakkab, uzluksiz va tizimli ravishda tashkil etilishi lozim. Ushbu jarayonda badiiy matnlar, atrof-muhitni kuzatish, shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy taassurotlari muhim yordamchi vosita sifatida qo'llanadi. Badiiy matnlar bola tafakkurini boyitadi, lug'at zahirasini kengaytiradi va izchil nutq tuzish ko'nikmalarini shakllantiradi. Atrofdagi voqelikni kuzatish esa o'quvchida kuzatuvchanlik, tasvirlash, holat va hodisalarni izohlash kabi nutqiy malakalarni rivojlantiradi. Shaxsiy taassurotlar asosida hikoya tuzish, o'z fikrini mustaqil ifodalash, voqealarga nisbatan munosabat bildirish orqali o'quvchi o'zining og'zaki va yozma nutqini yanada takomillastiradi. Shu tariqa, nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayonida mavzuga mos matnlar bilan ishlash, kuzatish asosidagi topshiriqlarni bajarish, individual taassurot va tajribalarni og'zaki hamda yozma nutqda ifodalash kabi faoliyatlar o'quvchining til o'zlashtirish jarayonini mazmunan boyitadi va samaradorligini oshiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyati esa o'qituvchining metodik yondashuvi, o'quv topshiriqlarining to'g'ri tanlanishi va ularni bosqichma-bosqich amalga oshirishga bevosita bog'liqdir.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini loyihalash bo'yicha olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, nutqni shakllantirish tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilgan taqdirda o'quvchilarning muloqotga kirishish darajasi, fikrni izchil bayon qilish qobiliyati va lug'aviy boyligi sezilarli darajada oshadi. Tadqiqot davomida nutqiy rivojlanishning uch asosiy omili – badiiy matnlar bilan ishlash, atrof-muhitni kuzatish topshiriqlari, shuningdek, o'quvchilarning shaxsiy taassurotlariga asoslangan faoliyatlar samaradorligi aniqlab borildi.

Birinchiidan, badiiy matnlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning obrazli tafakkurini, eshitib tushunish ko'nikmalarini, matndan asosiy mazmuni ajratib olish malakasini sezilarli ravishda yaxshilagan. Matn bilan ishlash jarayonida bolalar nutq birliklarini to'g'ri qo'llash, gap tuzish, voqealar ketma-ketligini izohlash kabi amaliy ko'nikmalarga ega bo'la boshlagan.

Ikkinchiidan, atrofdagi voqelikni kuzatishga asoslangan topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, kuzatuvchanligi va tasviriy nutqning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Kuzatish topshiriqlarini muntazam bajarib borish natijasida bolalarda hodisalarni solishtirish, umumlashtirish, sabab-oqibatni aniqlash kabi mantiqiy tafakkur elementlari mustahkamlangan.

Uchinchidan, shaxsiy taassurotlar asosida hikoya tuzish va o'z fikrini mustaqil ifodalash mashqlari o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqidagi ichki faolligini kuchaytirgan. Bu jarayon ularda nutqiy mustaqillik, o'z nuqtayi nazarini bayon qilish, o'z fikrini asoslab berish kabi kommunikativ kompetensiya elementlarining shakllanishiga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar majmuini to'g'ri loyihalash o'quvchilarning nafaqat nutqiy, balki ijtimoiy-faol, psixologik-emotsional va intellektual rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa boshlang'ich ta'lim jarayonida nutqni rivojlantirishni metodik jihatdan to'g'ri tashkil etishning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayoni bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mazkur kompetensiyani shakllanishi muntazam, tizimli va metodik jihatdan asoslangan ishlarni talab qiladi. Nutqni rivojlantirishda badiiy matnlardan foydalanish, atrof-muhitni kuzatish hamda o'quvchilarning shaxsiy taassurotlariga tayanish eng samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Chunki bunday yondashuv bolaning lug'at boyligini kengaytiradi, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, muloqotda faol bo'lishiga yordam beradi va nutqiy mustaqilligini kuchaytiradi. Shuningdek, nutqiy kompetensiyani tarkibiy qismlari bo'lgan kommunikativ qobiliyat, kommunikativ bilim hamda kommunikativ ko'nikmalarni bosqichma-bosqich shakllantirish o'quvchilarning umumiy ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga zamin yaratadi.

Olingan natijalarga tayangan holda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini yanada samarali

rivojlantirish maqsadida bir qator takliflar ilgari surildi. Avvalo, o'quvchilar yoshiga mos nutqiy topshiriqlar tizimli ravishda o'quv dasturlariga kiritilishi lozim. Dars jarayonida badiiy matnlar bilan ishlashni interaktiv metodlar — rolli o'yinlar, dramatisatsiya, hikoya davom ettirish kabi faol shakllar bilan boyitish maqsadga muvofiq. O'quvchilarning kuzatish faoliyatiga asoslangan topshiriqlarni ko'paytirish ularning izohli nutqi va tasviriy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, shaxsiy taassurotlarga tayanib fikr bildirishga undovchi kichik hikoyalar, ijodiy yozuvlar, og'zaki bayonotlar nutqiy faollikni sezilarli oshiradi.

Bundan tashqari, o'qituvchilarning nutqni rivojlantirish bo'yicha metodik tayyorgarligini kuchaytirish uchun qo'shimcha seminarlar, treninglar va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish zarur. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, xususan audio va video materiallar asosidagi topshiriqlar, multimediyaviy vositalari o'quvchilarning eshitib tushinish, ifodali o'qish va nutqni ongli ravishda qurish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik yo'lga qo'yilishi bolalarning uy sharoitida ham nutqiy faol bo'lishini ta'minlaydi.

Umuman olganda, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan tizimli pedagogik yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy muloqot madaniyati, ijtimoiy moslashuvi va akademik muvaffaqiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu yo'nalishda olib boriladigan izchil ishlar kelajakda mustaqil fikrlovchi, o'z fikrini aniq ifoda eta oladigan, muloqotga kirishuvchan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Azizov G'. O'zbek maktablarining 5-sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini sinonimlar bilan boyitish metodikasi. Ped. fanl. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 1998. -264 b.
2. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. – 192 b.
3. Alekseyeva, G. Yu. Pedagogicheskiye usloviya razvitiya tvorcheskogo potentsiala uchashixsya mladshix klassov v prosesse izucheniya matematiki:diss. kand. ped. nauk : 13.00.01 / Alekseyeva Galina Yuryevna. Rostov n/D, 2001.- 196 s.